

УДК [316.744:304.4](477)

В. М. ШЕЙКО

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ТА ЗОВНІШНЬОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Висвітлюються процеси формування інформаційного простору та зовнішньої культурної політики України в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. Доводиться, що вказані процеси були викликані формуванням інформаційного суспільства в умовах цивілізаційної глобалізації. Показано, що саме зовнішня культурна політика незалежної України в умовах формування інформаційного суспільства є запорукою сталого мирного розвитку як самої країни, так і земної спільноти.

Ключові слова: культура, інформаційне суспільство, інформаційний простір, міжнародний культурний обмін, діалог культур, культурна політика, засоби масової інформації, культурологія, кіно-, телекомунікації.

Освещаются процессы формирования информационного пространства и внешней культурной политики Украины в конце ХХ — начале ХХІ ст. Доказывается, что данные процессы были вызваны формированием информационного общества в условиях цивилизационной глобализации. Показано, что именно внешняя политика независимой Украины в условиях формирования информационного общества является залогом постоянного мирного развития как самой страны, так и земного сообщества.

Ключевые слова: культура, информационное общество, информационное пространство, международный культурный обмен, диалог культур, культурная политика, средства массовой информации, культурология, кино-, телекоммуникации.

The article examines the issues of formation of Ukraine's information space and external cultural policy in the late 20th — early 21st centuries. The author proves that these processes have been brought about by the formation of an information society in the conditions of civilization globalization. It is the external cultural policy of independent Ukraine in an emerging information society that ensures a stable peaceful development of this nation and the world community as a whole.

Key words: culture, information society, information space, international cultural exchange, dialogue of cultures, cultural policy, mass media, cultural studies, cinema and television communication.

Сьогодні, як відомо, в земній цивілізації в цілому й кожній країні зокрема домінують процеси цивілізаційної глобалізації, які багато в чому спонукають до прискорення формування інформаційного суспільства [20]. Останнє зумовлює необхідність формування інформаційного простору. З іншого боку, глобалізаційні процеси викликають необхідність культурного обміну між народами, діалогу культур, ефективність яких багато в чому залежить від зовнішньої культурної політики країн світу в цілому й України зокрема. Одним із найважливіших ресурсних інструментів сучасного міжнародного культурного обміну є інститути ЮНЕСКО, які функціонують і в Україні, та різноманітні засоби масової інформації (ЗМІ) [6, 8].

Метою статті є спроба проаналізувати вказані вище процеси на матеріалах України. У зв'язку із своєрідністю формування статистичного матеріалу стаття базується на хронологічних рамках останньої чверті ХХ — початку ХХІ ст.

Нині Україна має не зовсім втішні результати. Окремі сектори (друковані, електронні ЗМІ, книговидання, бібліотечний, архівний та кінематографічний комплекси) національного інформаційного простору (на аналізі яких й зосередимо свою увагу) не відповідали стандартам розвинених країн, зазнавали подальшого скорочення і навіть руйнування; інші (Інтернет, мобільний зв'язок), хоча й виявляли стійку тенденцію до зростання, однак ще не досягли рівня провідних держав. А саме вказані сектори суспільного життя багато в чому впливають на формування інформаційного простору, інформаційного суспільства.

Друковані засоби масової інформації. З 1985 по 1999 рр. кількість періодичних друкованих видань збільшилася з 1799 газет і 206 журналів до, відповідно, 2551 і 1374. Однак при цьому їх загальний річний тираж зменшився більше ніж на третину — з 4608 млн примірників до 3024 млн. Показник кількості примірників на одного жителя в Україні став значно нижчим від мінімального, за світовими стандартами (за визначенням ЮНЕСКО, не менше 100 примірників на одного жителя): в 1999 р. в Україні цей показник не перевищував 60 примірників. У СРСР наприкінці 80-х рр. на одного жителя припадало близько 440 примірників (з них близько 95 — видавалося в Україні), в розвинених державах — не менше 300 примірників друкованих періодичних видань [3, 7].

Зауважимо, що, з одного боку, збільшення кількості найменувань газет і журналів сприяє розширенню джерел отримання інформації громадянами. З іншого, значне зниження тиражу друкованих видань, їх передплати свідчить про все меншу доступність преси для жителів України [9, 13].

Переважає більшість (55,3 %) засновників друкованих ЗМІ — окремі громадяни та комерційні структури, отже, частка недержавної преси в Україні досить висока. Водночас 8,9 % друкованих видань засновано державними органами. Такий рівень присутності держави на ринку друкованих ЗМІ не відповідає досвіді розвинених демократичних країн,

створює потенційні можливості для маніпулювання масовою свідомістю. До того ж, у демократичних суспільствах державні органи, зазвичай, є засновниками не масових газет або журналів, а спеціальних інформаційних бюлетенів, у яких висвітлюється їхня діяльність. Так, у Польщі залишилася, фактично, єдина державна газета «Polska Zbrojna» [3, 5].

Окрім того, відповідальні працівники державних ЗМІ України, зокрема телебачення й радіомовлення, прирівняні у своїх посадах до відповідних працівників органів державної влади, що надає їм соціальні гарантії. Такий стан справ накладає певні обмеження на діяльність журналіста, редактора стосовно надання об'єктивної і неупередженої інформації про діяльність державних органів, перетворює їх на державних чиновників від мас-медіа. Державні друковані ЗМІ отримують папір із державного резерву за цінами, приблизно на 30 % меншими від ринкових. Наявна система вибіркової підтримки окремих ЗМІ державою створює можливості для впливу на їх редакційну політику. Так, у 2000 р. Кабінет Міністрів прийняв рішення про пільгову доставку ста шести періодичних видань [4, 6, 17].

У зв'язку із формуванням інформаційного суспільства в добу цивілізаційної глобалізації надзвичайного значення набувають електронні засоби масової інформації. Так, станом на 2000 р. видано 974 ліцензії на здійснення телерадіомовлення, до державного реєстру внесено 797 телерадіомовних організацій, зокрема 513 приватних і 28 державних. Однак, незважаючи на досить велику присутність в інформаційному просторі України недержавних телерадіомовних організацій, держава має значний вплив на його формування та, відповідно, на формування громадської думки, що створює потенційні можливості для маніпулювання суспільною свідомістю. Така ситуація зумовлена певними факторами. По-перше, в країні функціонує досить потужна система державного телебачення і радіо (Національна телекомпанія, Національна радіокомпанія, державна телерадіокомпанія «Крим», Київська та Севастопольська державні регіональні телерадіокомпанії, обласні державні телерадіокомпанії, Концерн радіомовлення, радіозв'язку і телебачення, «Укртелефільм»). По-друге, держава фактично є монополістом у наданні послуг дротового радіомовлення, яке традиційно має великий вплив на людей старшого покоління та жителів сільської місцевості (мережа дротового радіомовлення налічує 9,6 млн радіоточок, зокрема 2,7 млн (28 %) — у сільській місцевості). По-третє, важливим чинником є бюджетне фінансування електронних ЗМІ, 8,1 % яких отримують державні кошти. Зрозуміло, що ЗМІ, які повністю або частково фінансуються з державного бюджету, транслюватимуть інформацію, що відбиває переважно точку зору органів державної влади [11, 14].

У формуванні інформаційного простору в Україні значну роль відіграє книгодрукування. Загальні обсяги книгодрукування в Україні зменшуються, не відповідають показникам розвинених країн. З 1985 по 1999 рр. кількість найменувань виданих книг зменшилася більше ніж на 2000

одиниць, а їх тираж — у сім разів. Кількість опублікованих книг, у розрахунку на одного жителя України, зменшилася за вказаний період у вісім разів (з 3,2 до 0,4 книги). У Росії цей показник становить 3,2 книги, у Польщі — 9,5, у Німеччині — 12. За даними соціологічного опитування, проведеного УЦЕПД у грудні 2000 р., половина громадян України (49,8 %) протягом року не купувала книг (крім підручників).

Бібліотечний комплекс має сталу тенденцію до скорочення. Протягом 1985-1999 рр. бібліотечний фонд зменшився на 72,2 млн примірників, або на 17 %; кількість бібліотек — майже на 5000 одиниць, або на 20 %, зокрема в сільській місцевості — на 3245. За даними соціологічного опитування, проведеного УЦЕПД в грудні 2000 р., протягом останнього року лише 28,8 % громадян України користувалися бібліотеками, причому регулярно — 13,2 %, а 15,6 % — час від часу [1, 2].

Трансформація інформаційного поля, формування культурної політики неможливі поза розвитком кінематографічного, телекомунікаційного комплексів системи зв'язку. Протягом 1991-1999 рр. мережа кінотеатрів та кіноустановок скоротилася майже втричі — до 7800, кількість відвідувань кіносеансів скоротилася в 113 разів: з 552 млн до 4,9 млн за рік. Виробництво кінофільмів в Україні неухильно скорочувалося: зі 136 картин у 1991-1992 рр., до чотирьох у 2000 р. Наведені показники свідчать про руйнування цієї складової інформаційного простору [12, 15].

Система зв'язку та телекомунікацій в Україні має стабільну тенденцію до сталого розвитку: протягом 1985-1999 рр. кількість автоматичних телефонних станцій збільшилася з 10650 до 16808 одиниць. Проте проблема телефонізації населення залишається досить актуальною: станом на кінець 1999 р. не було задоволено 2,661 млн заявок про встановлення домашніх телефонів [19].

Якість переважної частини телефонної мережі та автоматичних телефонних станцій залишалася низькою, що ускладнювало доступ до інформаційних потоків і знижувало ефективність користування мережею Інтернет з домашніх комп'ютерів. За цих умов користувачі Інтернету, які підключалися до нього через звичайні телефонні лінії, не могли сподіватися ні на надійну безперебійну роботу, ні на прийнятну швидкість передавання даних.

Український сегмент мережі Інтернету почав розвиватися з кінця 1990 р. За даними Державного комітету зв'язку та інформатизації, в Україні налічується близько 260 тис. постійних і 140 тис. нерегулярних користувачів Інтернету. За іншими оцінками, кількість користувачів Інтернету становить близько 1 % населення України. Для порівняння: у Норвегії цей показник становить 38 %, у США — 30 %, Японії — 15,8 %, Португалії — 5,7 %, Росії — 1,4 %, Китаї — 0,8 %. За оцінками спеціалістів, український сегмент мережі Інтернету в 6-10 разів менший від російського і дуже відстає від польського, словацького, чеського [19].

Протягом останніх років в Україні інтенсивно розвивається сектор Інтернет-видань. Практично всі центральні друковані ЗМІ виробляють електронні копії газет (журналів) для Інтернету. Отже, за допомогою Інтернету значно розширюються можливості друкованих ЗМІ щодо інформування громадськості. Наприклад, лише протягом другого півріччя 2000 р. сайт тижневика «Дзеркало тижня» відвідали понад 100 тис. осіб. Телекомпанії України також пропонують додаткові інформаційні послуги в Інтернеті, що збільшує їх внесок у загальні інформаційні ресурси держави.

В Україні створені спеціальні електронні видання, що не мають аналогів серед друкованих ЗМІ, наприклад Інтернет-видання ProUa, UaToday, PartOrg, «Експерт-центр», «Українська правда» та ін.; створюються якісні інформаційні сервери, що пропонують в Інтернеті різноманітні інформаційно-аналітичні, довідкові й інші матеріали: інформаційно-аналітичний центр «Ліга» (правова інформація), Український фінансовий сервер (економічна інформація), сервери новин у різних сферах життя та ін. Важливим чинником є те, що на Інтернет не поширюється політична цензура.

В умовах формування інформаційного поля в Україні важливе місце відводиться інформаційній безпеці. У країні створені й діють основні елементи системи забезпечення інформаційної безпеки. Однак діяльність державних органів у сфері інформаційної безпеки України істотно ускладнена. Контроль за інформаційним простором та головні важелі інформаційної політики сконцентровані в президентських структурах, вплив парламенту й уряду обмежений. Згідно з Конституцією України, Президент України «забезпечує національну безпеку», водночас аналогічні повноваження має і Кабінет Міністрів: він «здійснює заходи щодо забезпечення національної безпеки». Отже, у сфері інформаційної безпеки (складової національної безпеки), як і в інших сферах, діють фактично два центри виконавчої влади — Кабінет Міністрів та адміністрація Президента України. У результаті, крім урядових рішень, видаються укази та розпорядження глави держави, в яких також формулюються конкретні завдання органам виконавчої влади в інформаційній сфері.

Починаючи з 1997 р., органи виконавчої влади, що забезпечують інформаційну безпеку України, перебувають у стадії перманентної реорганізації. Тривалий процес структурних змін, кадрових призначень, затверджень положень про діяльність ключових органів влади, опанування керівниками нової сфери відповідальності дозволяє дійти висновку про часткову втрату впливу над процесами в інформаційній сфері. Прикладів цьому чимало [1, 10].

Значно послаблена, порівняно з 1996-1999 рр., роль Ради національної безпеки і оборони України. На початку 2000 р. в апараті РНБО України ліквідоване Управління інформаційного забезпечення, яке здійснювало моніторинг загроз інформаційній безпеці, пропонувало заходи щодо їх запобігання та локалізації. У липні 2000 р. припинила свою діяльність

Комісія з питань інформаційної безпеки. У жовтні 2000 р. Національний інститут стратегічних досліджень перепідпорядкований адміністрації Президента України. Таким чином, апарат ради втратив інформаційно-аналітичну й організаційну підтримку його діяльності, зокрема в інформаційній сфері.

Відсутня цілісна система інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади. Створення інформаційно-аналітичних підрозділів понині не є системним. Наявні інформаційно-аналітичні підрозділи, які підтримують роботу різних органів державної влади, організаційно й функціонально роз'єднані, не забезпечують належної інформаційної взаємодії органів влади. Інформаційні мережі створюються на основі різних підходів до програмного, технічного, лінгвістичного забезпечення. Нині вже створено декілька мереж передавання даних, однак, вони не мають горизонтальних зв'язків, спільних баз даних, що значно обмежує їх ефективність. Це ускладнює (іноді унеможливає) повноцінний обмін інформацією між відомствами, ставить під сумнів можливість створення цілісної інформаційно-аналітичної системи.

Система статистичної звітності не спрацьовує. На основі наявної фрагментарної, неперевіреної та неузгодженої інформації, що узагальнюється державними органами, складно навіть дати оцінку ситуації, а про можливість прогнозування розвитку подій годі й говорити.

Оприлюднення неточної інформації породжує політичні конфлікти, до них втягуються керівники держави, чиновники. Для перевірки інформації створюються комісії. На жаль, їх висновки не містять системних заходів, які б дозволили уникати таких конфліктів в подальшому. Протягом одного місяця, наприклад, уряд заявляє про зростання реальних грошових доходів на 7,1 %, Президент — про падіння реальної зарплати на 7,9 %, незалежні фахівці — про її зростання на 1 %. Кожна сторона використовує різні показники, різні бази для порівняння, що робить оцінки незіставними.

Відсутні чітко визначені та забезпечені ресурсами пріоритети державної політики України в інформаційній сфері. Пріоритети державної політики визначаються не деклараціями, навіть якщо вони закріплені в нормативно-правових актах, а її реальним ресурсним забезпеченням: фінансовим, організаційним, кадровим. На розвиток інформаційних технологій в Україні у розрахунку на одного жителя щорічно витрачається близько трьох доларів (у Польщі — 28, США — 250), тобто значно менше, ніж у розвинених країнах. За оцінками фахівців, держава нині може забезпечити не більше 20 % інвестицій, необхідних для модернізації інформаційної інфраструктури та розвитку Інтернету в Україні. Отже, єдиний вихід — це створення державою сприятливого податкового клімату для залучення внутрішніх і зовнішніх приватних інвестицій у сфері вдосконалення інформаційної інфраструктури суспільства.

При цьому, на жаль, ми змушені розглядати питання про впровадження політичної цензури. Переважна більшість громадян переконані, що в

Україні існує політична цензура. Викликає особливе занепокоєння намагання впровадити цензуру в мережі Інтернет через розширення повноважень силових структур, прийняття Закону України «Про телекомунікації», який передбачає розширення повноважень Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України щодо контролю інформаційних потоків у інформаційних мережах.

З метою тиску на ЗМІ використовуються фінансово-економічні санкції. У жовтні 2000 р. було призупинено вихід газети «Сільські вісті», — Державна податкова адміністрація оштрафувала редакцію газети на суму понад 2 млн грн. За свідченням тодішнього народного депутата України І. Бокія, було заборонено продавати редакції папір та друкувати газету. Такі дії розцінювалися як наслідки політичної орієнтації газети, що перебувала в опозиції до чинної влади.

Простежуються спроби тиску посадових осіб на судову владу. Так, наприклад, у грудні 2000 р. Міністр оборони надіслав листа голові Верховного суду, в якому намагався втрутитися в діяльність судових органів з метою зміни окремих судових рішень, зокрема щодо відмови у задоволенні позову підприємства «Струм» до газети «Сьогодні».

Як засіб тиску на ЗМІ використовуються невинуваті високі суми відшкодування моральних збитків. За кілька рядків тексту позивач може вимагати сплати багатотисячних компенсацій. Так, за цитування народного прислів'я до тижневика «Зеркало недели» був поданий позов у розмірі 5 млн грн.

Прояви політичного екстремізму стосовно журналістів набувають форми фізичних розправ. За роки незалежності до українських журналістів неодноразово застосовували насильницькі методи, окремі журналісти загинули за загадкових обставин. Жертвами насилля стали представники ЗМІ, які проводили журналістські розслідування про кримінальні угруповання або публікували критичні матеріали про владу.

Неприбутковість більшості ЗМІ суспільно-політичного спрямування зумовлює їхню залежність від держави та фінансово-політичних кіл. Переважна частина українських ЗМІ малорентабельна або взагалі збиткова, а тому вони перебувають «на утриманні» впливових фінансово-політичних кіл. За цих умов журналісти не можуть почувати вільно у висвітленні суспільно-політичних подій у країні. Це знижує довіру до представників мас-медіа. Попри значну кількість журналістів, відчувається брак професіоналів високого рівня. Це породжує практику переманювання журналістів з одних ЗМІ до інших, запрошення журналістів з інших країн. На жаль, кращі вітчизняні фахівці залишають політичну журналістику, переходять до інших, наприклад розважальної, сфер. Помітно зростає й кількість анонімних публікацій — користуючись псевдонімом, журналісти (а також пересічні громадяни, державні службовці) намагаються донести до громадськості інформацію з нагальних питань і водночас уникнути можливих

утисків. Про місцеві ЗМІ згадують лише в період виборів. Тому журналісти місцевих видань практично не мають можливості знайти гідно оплачувану роботу. На думку більшості громадян, саме фінансова незалежність ЗМІ та журналістів найбільшою мірою сприяла б забезпеченню свободи слова в Україні [1].

Застосування ЗМІ новітніх технологій дозволяє суттєво впливати на суспільну свідомість населення. В інформаційному просторі України переважає інформація негативного змісту. Така оцінка інформації пояснюється, з одного боку, тривалим кризовим станом суспільства, неефективними діями владних структур, з іншого, спрямованістю ЗМІ на висвітлення переважно негативних аспектів життєдіяльності держави та суспільства. Очевидно, що свідомо чи несвідомо, але ЗМІ чинять додатковий негативний вплив на психіку громадян. Це неповна характеристика чинників, які призводять до ескалації загроз інформаційній безпеці України. Серед інших — обмеження доступу населення до ЗМІ; недосконалість законодавчої бази та практики її застосування; нерозвиненість і низькі темпи розвитку інформаційної інфраструктури України; неконтрольоване поширення порнографії, жаків, насильства; діяльність іноземних розвідок спрямована на отримання інформації з обмеженим доступом; комп'ютерний тероризм; високий рівень присутності зарубіжних держав в інформаційному просторі України; спрямований інформаційний вплив на Україну; високий рівень конкуренції на світовому ринку інформаційних технологій і послуг.

Таким чином, політичні аспекти проблем діяльності органів державної влади в інформаційній сфері визначальні, оскільки від вирішення ключових проблем регулювання інформаційного простору залежить і ефективність реалізації конкретних заходів, що пропонуються, на наступних ієрархічних рівнях. У цій ситуації зусилля всіх гілок влади, впливових політичних сил мають зосереджуватися на двох напрямках.

По-перше, підготовка конституційних змін у системі органів державної влади, спрямованих на перерозподіл владних повноважень, з метою посилення ролі та відповідальності уряду, розширення повноважень парламенту стосовно формування уряду, кадрових призначень на ключові посади, уникнення дублюванню функцій між президентськими й урядовими структурами.

По-друге, на період до впровадження конституційних змін, для ефективного використання владних повноважень Президента України в інтересах суспільства і держави, запобігання помилкам та конфліктним ситуаціям, забезпечити максимальну інформаційно-аналітичну, наукову та кадрову підтримку діяльності президентських структур.

Важлива й непересічна роль у формуванні інформаційного поля, інформаційного суспільства в Україні належить Міжнародному науково-навчальному центру ЮНЕСКО. Міжнародний науково-навчальний центр ЮНЕСКО з інформаційних технологій і систем Національної академії наук України та Міністерства освіти і науки України створено 26 лютого 1997 р. [18].

Пріоритетні напрями діяльності ЮНЕСКО закладені в основу співробітництва Центру з цією Організацією. Серед них можна виокремити такі, як становлення й розвиток інформаційного суспільства, його глобалізація, проблеми доступу та подання інформації на основі нових інформаційних технологій та інших засобів інформатики, проблеми безперервної освіти у світовому співтоваристві з використанням дистанційних й інших перспективних електронних технологій навчання [1].

Центр послідовно зміцнює взаємодію з такими підрозділами ЮНЕСКО, як сектор комунікації та інформації, сектор освіти, а також розвиває співробітництво з урядовими й неурядовими організаціями, університетами різних країн та регіонів [18].

У контексті формування перспективної стратегії інформатизації на національному рівні зусилля Центру зосереджені на розвитку ініціатив ЮНЕСКО зі створення гармонійного інформаційного суспільства з широким доступом до інформації та вільного поширення ідей. Комплексні дослідження дозволили розвинути методи та підходи, що сприяють вирішенню проблем доступу до інформації та підвищення динаміки процесів інформаційного обслуговування в умовах глобалізації інформаційного суспільства.

Програма ЮНЕСКО «Інформація для всіх» — це результат зусиль багатьох країн-членів ЮНЕСКО. Програма відкриває нові можливості інтелектуального співробітництва з проблем інформатизації та комунікації. Україна — одна з лідерів країн Східної Європи, країн СНД у постановці та формуванні оригінальних стратегій вирішення найважливіших проблем інформатизації суспільства. У цьому сенсі Центр підготував узагальнюючі матеріали з висновками і пропозиціями, що є важливими для країн-членів ЮНЕСКО, зокрема «Інформаційне суспільство в Україні», «Україна: програма «Інформація для всіх» [7, 13, 18].

Один із найважливіших атрибутів інформаційного суспільства — це безперервна освіта. Питання вирішується Центром у тісному співробітництві з багатьма країнами світу. З урахуванням досягнутих результатів реалізується оригінальна вітчизняна концепція гнучких дистанційних технологій навчання. Такі технології забезпечують на значних відстанях тривалий контакт викладача з тим, кого навчають, планування та контроль навчання, коригування процесу навчання з урахуванням засвоєння знань і можливостей дидактики.

Створення на базі Міжнародного науково-навчального центру ЮНЕСКО з інформаційних технологій і систем НАН України та Міністерства освіти і науки України кафедри ЮНЕСКО «Нові інформаційні технології в освіті для всіх» (листопад 2002 року) сприятиме вирішенню фундаментальних і прикладних проблем інформатизації освіти в Україні.

Центр провів важливі міжнародні заходи, зокрема семінар «Телематика та безперервна освіта», конференцію «Електронні зображення та візуальні мистецтва», семінар «Використання інформаційних технологій і

дистанційної освіти для підготовки та перепідготовки викладачів: тенденції, політика та стратегії», семінар «Інтелектуальні технології для створення освітніх середовищ і забезпечення рівного доступу до навчальних матеріалів».

Міжнародний науково-навчальний центр ЮНЕСКО з інформаційних технологій і систем НАН України та Міністерства освіти і науки України має сучасні технології проведення крупних міжнародних заходів, сучасну матеріально-технічну базу [18].

Трансформація інформаційного поля, інформаційного суспільства в Україні прямо пропорційно залежить від рівня культури суспільства, від процесу формування культурної політики держави, особливо в зовнішньому аспекті. Культурну політику можна визначити як комплекс заходів різних соціальних інститутів, спрямованих на формування суб'єкта творчої діяльності, організацію процесів відбору й трансляції створених культурних цінностей та їх опанування суспільством.

До суб'єктів культурної політики належать: державні органи, недержавні економічні та ділові структури і діячі самої культури (причому останні відіграють двоїту роль у культурній політиці, будучи одночасно і її суб'єктами, і об'єктами). Крім діячів культури, до об'єктів культурної політики належить сама сфера культури та суспільство, що розглядається як сукупність споживачів культурних цінностей, які створюються й поширюються.

У сфері формування зовнішньої культурної політики України слід відзначити, що останнім часом Україна має можливість по-новому визначити свою внутрішню та зовнішню культурну політику, розробляти нормативно-правові основи міжнародної культурної взаємодії, укладати угоди із зарубіжними країнами та міжнародними організаціями, формувати механізми їх реалізації. У країні розпочався процес трансформації попередньої системи міжнародного культурного співробітництва, яка склалася в умовах адміністративно-командної системи, в нову демократичну, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях і національних інтересах.

Демократизація міжнародних зв'язків сприяла усуненню жорсткого партійно-державного контролю над формами і змістом міжнародних культурних обмінів. Була зруйнована «залізна завіса», яка протягом десятиліть гальмувала розвиток контактів нашого суспільства з європейською та світовою цивілізацією. Можливість самостійно налагоджувати зарубіжні контакти мають професійні та самодіяльні художні колективи, заклади культури. Право на існування набули різні стилі і напрями літератури та мистецтва, зокрема ті, які раніше не вписувалися в межі офіційної ідеології. Помітно збільшилася кількість державних та суспільних організацій, що брали участь у культурних обмінах. Зросла частка недержавного фінансування заходів, котрі здійснювалися за межами країни (комерційні проекти, кошти спонсорів та ін.).

Розвиток зарубіжних зв'язків творчих колективів та окремих діячів мистецтва на комерційній основі не тільки сприяв підвищенню міжнародного престижу країни, а й дозволив заробляти значні валютні кошти, необхідні для зміцнення матеріальної бази культури. Майже зникли політичні та бюрократичні перепони в оформленні поїздок українських громадян за кордон.

Стрижневе завдання зовнішньої культурної політики України полягає у формуванні та зміцненні відносин взаєморозуміння та довіри із зарубіжними країнами, розвитку рівноправного та взаємовигідного партнерства, участі країни в системі міжнародного культурного співробітництва. Українська культурна присутність у зарубіжжі, як і зарубіжна культурна присутність в Україні, сприяють утвердженню за нашою країною достойного місця на світовій арені, що відповідає її історії та геополітичному стану.

Культурні обміни покликані встановлювати й підтримувати сталі та тривалі зв'язки між державами, суспільними організаціями та людьми, робити внесок у налагодження міждержавної взаємодії в інших сферах, зокрема економіці.

Міжнародне культурне співробітництво передбачає зв'язки у сфері культури та мистецтва, науки й освіти, засобів масової інформації, молодіжних обмінів, видавничої, музейної, бібліотечної та архівної справи, спорту й туризму, а також по лінії громадських груп та організацій, творчих союзів і окремих груп громадян.

Основою зв'язків у галузі культури є художньо-творчі обміни в їх традиційних формах гастрольно-концертної діяльності. Високий авторитет і унікальність вітчизняної виконавської школи забезпечують стабільний міжнародний попит на виступи українських майстрів.

У системі освітніх обмінів у контексті Болонського процесу важлива роль належить реалізації програми перепідготовки за кордоном українського управлінського персоналу в особі менеджерів реальних секторів економіки і культури та державних службовців.

Зарубіжній громадськості надається можливість ознайомлення з досягненнями України у сфері літератури, культури, мистецтва, освіти, науки й техніки, проведення комплексних заходів, присвячених окремим регіонам, містам та організаціям України, розвитку партнерських відносин між містами й регіонами України та інших країн [10, 16].

Незважаючи на увагу держави до питань культурних обмінів, в останні роки сфера культури перебуває в жорстких межах ринкових відносин, що суттєво позначається на її стані. Скоротилися (і в процентному, і в абсолютному значеннях) бюджетні вкладення в культуру. Більшість прийнятих органами влади нормативних актів, що регулюють відносини у цій сфері, не виконуються. Погіршилося матеріальне становище як сфери культури в цілому, так і творчих працівників зокрема. Дедалі частіше заклади культури змушені замінювати безплатні форми роботи на платні. У процесі споживання

культурних благ, що надаються суспільству, починають переважати домашні форми, зменшується відвідування публічних культурних заходів.

Реалізація курсу на формування багатоканальної системи фінансування культури на практиці здійснюється повільно через недостатнє правове опрацювання, несуттєвість податкових пільг для спонсорів тощо. Пільги, що гарантуються податковим законодавством, часто є односторонніми, оскільки стосуються лише державних організацій культури. При цьому вони секуляризаційні, незначні за обсягами та малоефективні.

Проте в умовах глобалізації пропонуються конкретні програми культурних обмінів між країнами. Прикладом можуть бути Програми культурних обмінів між Україною та розвиненими країнами: Work and Travel USA, Au-Pair, WAT USA, Camp America, Career Training USA та ін. Однак слід зауважити, що Україна недостатньо використовує можливості вказаних програм [19].

Важливою ознакою, притаманною нинішній культурі країни, є запровадження в суспільстві цінностей західної (передусім американської) цивілізації, що знаходить своє відображення в культурній пропозиції частки продуктів західної масової культури. Це перешкоджає впровадженню в суспільну свідомість традиційних для української ментальності норм і цінностей, культурному рівню суспільства, зокрема молоді.

Таким чином, у кінці ХХ — на початку ХХІ ст. в Україні в умовах незалежності актуалізувалася необхідність формування інформаційного простору та нової зовнішньої культурної політики. На вказані процеси впливали еволюційні процеси цивілізаційної глобалізації. Вони, з одного боку, загрожували національній самоідентифікації, нівелювали національні, ментальні ознаки вітчизняної культури, з іншого — викликали посилення процесів формування національного самоусвідомлення процесів творення самозахистного механізму національної, традиційної культури. Паралельно почався процес формування ознак інформаційного суспільства в Україні, в якому знання, освіта, наука та культура є першоосновою розвитку, фундаментом конкурентоспроможності будь-якого суспільства. Все це створювало умови й нагальну необхідність формування інформаційного простору в Україні. До того ж глобалізаційні явища цивілізаційного світу потребували створення умов для налагодження міжнародного культурного обміну, діалогу та полілогу культур. Останнє сприяло формуванню нової культурної політики незалежної України і, перш за все, у зовнішньому аспекті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бібліотечно-інформаційні продукти і послуги в контексті взаємодії бібліотеки і користувача. Вип. 12/5 : аналітична довідка за матеріалами преси / М-во культури і мистец. України, Нац. парлам. б-ка України, Інформ. центр з питань культури та мистец. — [К.], 2001. — 12 с.*

2. *Богуцький Ю. П. Культура — ключовий елемент суспільного розвитку держави : доповідь Міністра культури і туризму України Ю. П. Богуцького на підсумковій Колегії МКТ 15 лютого 2007 р. / Ю. П. Богуцький // Культура і життя. — 2007. — 28 лют. (№ 9). — С. 2–3.*
3. *Богуцький Ю. П. Культура, яка живить українську душу : відповіді на запитання читачів газети «Культура і життя» Міністра культури і туризму України / Юрій Петрович Богуцький // Культура і життя. — 2007. — 7 берез. (№ 10). — С. 2.*
4. *Богуцький Ю. П. Чи має Україна випрошувати свої культурні цінності? : Міністр культури і туризму України Юрій Богуцький обговорив з представниками ЗМІ проблему повернення українських культурних цінностей / Юрій Богуцький // Культура і життя. — 2007. — 18 квіт. (№ 16). — С. 2.*
5. *Вовкун В. В. Унікальний шанс для української культури : доповідь Міністра культури і туризму України В. В. Вовкуна на пленарному засіданні розширеної Колегії Міністерства культури і туризму України 15 лют. 2008 р. / В. В. Вовкун // Культура і життя. — 2008. — 27 лют. (№ 9). — С. 1–2.*
6. *Вовкун В. Виступ на розширеному засіданні Колегії Міністерства культури і туризму України 30 березня 2009 року / Василь Вовкун // Міністерство культури і туризму України [Електронний ресурс] : офіційний веб-сайт. — Режим доступу: <http://mincult.kmi.gov.ua/mincult/uk/publish/article/144063>. — Назва з екрана.*
7. *Інформаційний простір України — маємо те, що маємо [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://unesco.iatp.org.ua/information.html>.*
8. *Каткова Т. Г. Діяльність ЮНЕСКО у сфері збереження культурної спадщини : правові аспекти / Т. Г. Каткова. — Х. : Титул, 2007. — 181 с. — Бібліогр.: с. 167–171.*
9. *Консолідуючий чинник нашого життя : [на черговому засіданні Колегії Міністерства культури і туризму України обговорювались стан, проблеми і перспективи розвитку мовної політики та проблеми кінотовиробництва і розповсюдження кінофільмів] // Культура і життя. — 2009. — 10 черв. (№ 23). — С. 3.*
10. *Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації : рекомендації парламентських слухань : схвал. постановою Верховної Ради України від 21 черв. 2005 р. № 2680 // Відом. Верховної Ради України. — 2005. — № 28. — Ст. 376.*
11. *Міжнародний науково-навчальний центр ЮНЕСКО з інформаційних технологій і систем національної академії наук України та Міністерства освіти і науки України. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://unesco.iatp.org.ua/communication.html>.*
12. *Національна кінематографія: стан, проблеми та шляхи вирішення : рекомендації парламентських слухань : схвал. постановою Верховної Ради України від 18 берез. 2005 р. № 2497 // Відом. Верховної Ради України. — 2005. — № 15. — Ст. 250.*
13. *Остапенко Д. І. Культура. Період реформування / Д. І. Остапенко ; Ін-т підвищення кваліфікації працівників культури. — К., 1997. — С. 34–35.*

14. Про деякі невідкладні заходи щодо підтримки закладів культури в період економічної кризи : постановва Верховної Ради України від 5 берез. 2009 р. № 1114 // Уряд. кур'єр. — 2009. — 19 берез. (№ 49). — С. 11.
15. Сучасне українське кіномистецтво: проблеми та здобутки. Вип. 12/5 : оглядова довідка за матеріалами преси / М-во культури і мистец. України, Нац. парлам. б-ка України, Інформ. центр з питань культури та мистец. — [К.], 2004. — 27 с.
16. Український шоу-бізнес: сучасний стан і перспективи розвитку. Вип. 10/5 : оглядова довідка за матеріалами преси / М-во культури і туризму України, Нац. парлам. б-ка України, Інформ. центр з питань культури та мистец. — [К.], 2006. — 16 с.
17. Шейко В. М. Історія української культури : монографія / В. М. Шейко. — Х. : ХДАК, 2001. — 400 с.
18. Шейко В. М. Комунікативні соціальнокультурні зв'язки України з ЮНЕСКО (друга половина ХХ — початок ХХІ ст.) / В. М. Шейко // Вісн. Харк. держ. акад. культури. — Х., 2009. — Вип. 27. — С. 22–31.
19. Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець ХІХ — початок ХХІ ст.). В 2 т. Т. 2 : монографія / В. М. Шейко. — Х. : Основа, 2001. — 399 с.
20. Шейко В. М. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина ХІХ — початок ХХІ ст.) : монографія / В. М. Шейко, Ю. П. Богущький. — К. : Генеза, 2005. — 592 с.

Надійшла до редколегії 10.11.2009 р.

УДК 94(470+371) “18”

О. В. ЗІНЧЕНКО

ЧИЧЕРІНЬСЬКА АНТИОБЩИННА КОНЦЕПЦІЯ (ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ)

Досліджуються особливості економічних аспектів чичеринської антиобщинної концепції.

Ключові слова: антиобщинна концепція, сільська община, общинне землеволодіння, земельні наділи, приватна власність.

Исследуются особенности экономических аспектов чичеринской антиобщинной концепции.

Ключевые слова: антиобщинная концепция, сельская община, общинное землевладение, земельные наделы, частная собственность.

In article features of economic aspects of the V. N. Tchitcherin anticommunal concept are researched.

Key words: the anticommunal concept, the rural community, the communal landed property, the allotments, the private property.